

mint a történelmi és a társadalmi szerencsére. Ráadásul a méltányos esélyegyenlőség elvét is csak tökéletlenül valósíthatjuk meg, legalábbis amíg a család intézménye létezik. Azt, hogy valakinek milyen mértékben fejlődnie ki és válnak hasznossá a természeti képességei, a társadalmi körülmények és a társadalmi osztályra jellemző attitűdök különböző fajtái szabják meg. Már pusztán az is, hogy valaki tesz-e erőfeszítéseket próbálkozásokra, és így a szó köznapi értelmében szerze-e érdemeket, a boldog családi és a társadalmi körülményektől függ. A gyakorlatban a hasonló adottságúak számára lehetetlen egyenlő esélyeket biztosítani a sikerhez és kultúrához, és ezért esetleg egy olyan elvet is kívánunk fogadni, amely elismeri ezt a tényt, és ugyanakkor csökkenti a természeti vakszerencse önkényes hatásait. Ha a liberális elv nem képes erre, az arra ösztönöz, hogy az igazságosság két elvének más értelmezését keressük.

Mielőtt szemügyre vennénk a demokratikus egyenlőségre vonatkozó elgondolást, tegyünk egy megjegyzést a természetes arisztokráciáról is. Eszerint csak annyiban kell megpróbálnunk a társadalmi esetlegességek szabályozását, amennyire ezt a formális esélyegyenlőség megkívánja, de úgy, hogy a természeti adottságokkal rendelkező személyek közül csak azokat kell előnyben részesítenünk, akik előmozdítják a társadalom szegényebb rétegeinek javát. A arisztokráciának ez az eszménye egy olyan rendszerre vonatkozik, amely legalábbis jogilag nyitott, és amelyben a kedvezményezettek jobb helyzetét csakis akkor tekintik igazságosnak, ha a felül lévőknek kevesebbet adva az alul lévőknek is kevesebb jutna.¹² Ily módon a természetes arisztokrácia rendszere a *noblesse oblige* gondolatát valósítja meg.

¹² Az arisztokratikus eszmény e megfogalmazása az arisztokráciának abból a felfogásából ered, amit Santayana fejtett ki: *Raison and Society* (Ész és társadalom). New York, 1905, Charles Scribner, IV. fejezet, 109. skk. Azt mondja például, hogy „egy arisztokratikus kormányforma csak az előnyök kiterjesztésével és azzal igazolható, ha meg lehet mutatni, hogy amennyiben fent kevesebbet kapnának, az alattuk lévőknek is kevesebb jutna”. Közönelmel tartozom Robert Rodsznak, amért felhívta figyelmemet arra, hogy a természetes arisztokrácia eszméje az igazságosság két elvének egy lehetséges értelmezése, s hogy az eszményi feudalizmus szintén igyekezhet megfelelni a társadalmi különbségek elvének.

Nos, mind a szabadelvű felfogás, mind a természetes arisztokrácia rendszere nélkülözni a stabilitást. Mivel ha az elosztásbeli részesedés meghatározása során igyekezzünk kiküszöbölni a társadalmi esetlegességek vagy a természeti véletlenek hatását, akkor némi gondolkodás után kénytelenek leszünk belátni, hogy a másik hatása is nyugodhatunk bele. Erkölcsei szempontból mindkettő egyformán önkényesnek látszik. Így azonban bármennyire eltávolodunk is a természetes szabadság rendszerétől, a demokratikus felfogás eléréséig nem lehetünk elégedettek. Ezt az elgondolást még ki kell fejtennem. Sőt, az eddigi megjegyzések egyike sem tekinthető melléte szóló érvnek, mivel egy szerződéses elméletben szigorúan minden érvet aszerint kell megfogalmazni, hogy mi volna ésszerű választás az eredeti helyzetben. Itt csupán arra törekszem, hogy előkészítsem a két elv általam választott értelmezése felé vezető utat, mégpedig úgy, hogy az elvek, különösen a második elv szempontjai ne hökkentsek meg az olvasót szélsőségeségükkel vagy képtelenségükkel. Eddig azt próbáltam megmutatni, hogy amennyiben a két elv olyan értelmezését keressük, amelyben mindenképp egyformán erkölcsi személynként kezelnek, s amely nem a társadalmi vagy a természeti szerencse forgandósága szerint részesít valakit a társadalmi együttműködés előnyjeiben és hátrányában, úgy a négy alternatíva között nyilvánvalóan a demokratikus értelmezés a legjobb választás. E bevezető megjegyzések után most ezt a felfogást vizsgálom meg.

13. § A DEMOKRATIKUS EGYENLŐSÉG ÉS A TÁRSADALMI KÜLÖNBBSÉGEK ELVE

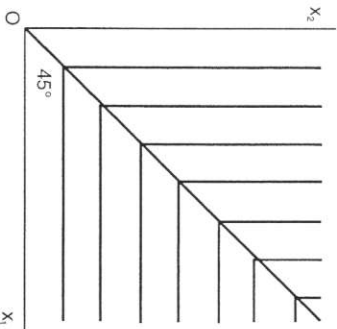
A demokratikus értelmezéshez úgy jutunk el – amint azt a táblázat is jelzi –, hogy egyesítjük a méltányos esélyegyenlőséget és a társadalmi különbségek elvét. Ez az elv megszünteti a hatékonyság elvének meghatározatlanságát, amennyiben az alapszerkezet minden társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségnek megítéléséhez hozzáfűzdel egy bizonyos pozíciót. Feltételezve az egyenlő szabadság és a méltányos esélyegyenlőség által megkívánt intézményi keretet, a jobb helyzetűek jobb várakozásai akkor és csak akkor igazságosak, ha olyan rendszer elemei, amely javít a társadalom legkevesebbé előnyös helyzetű

tagjainak kilátásain. Az alapgondolat az, hogy a társadalmi rendnek csakis abban az esetben szabad létrehoznia és biztosítania a jobb helyzetűek vonzóbb kilátásait, ha ez a kevésbé szerencsések számára is előnyös. (Lásd a társadalmi különbségek elvének alábbi tárgyalását.)

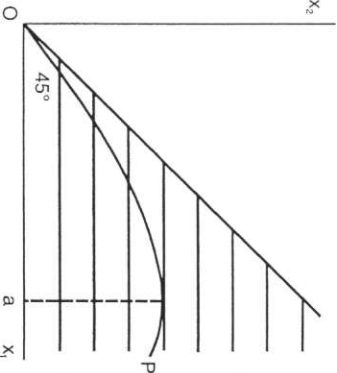
A társadalmi különbségek elve

Tegyük fel, hogy a közömbösségi görbék most egyformán igazságosnak feltételezett megoldásokat ábrázolnak. A társadalmi különbségek elve így egy szigorúan az egyenlőséget védő felfogás, amennyiben csak akkor nem részesít előnyben az egyenlő elosztást, ha létezik olyan egyenlőtlenység, amely mindkét személynek jobb (az egyszerűség kedvéért a csak két személyre vonatkozó esetben maradván). Az 5. ábra azt mutatja be, hogy milyen alakúak lesznek a közömbösségi görbék. Meredekségük 45° (ismét feltételezve a személyek közötti összemérhetőséget és a számszerű értelmezést). Teljesen mindegy, hogy mennyire javul az egyik vagy a másik személy helyzete, ez a társadalmi különbségek elve szerint csak akkor nyereség, ha a másik is nyer.

Legyen x_1 a legkedvezőbb helyzetű reprezentatív személy az alapszerkezetben. Ahogy javulnak a várakozásai, úgy javulnak x_2 , a legkevésbé előnyös helyzetű ember kilátásai is. A 6. ábrán az OP görbe azt mutatja meg, hogy mivel járultak hozzá x_1 jobb várakozásai x_2 jobb várakozásához. Az O origópont annak a lehetőségnek az ábrázolása, amelynél az alapvető társadalmi javak mindegyike egyenlően van elosztva. Ekkor az OP görbe mindig a 45° -os vonal alatt lesz, mivel x_1 helyzete mindig jobb és jobb. Így a közömbösségi görbéknek csak az e vonal alatti

5. ábra

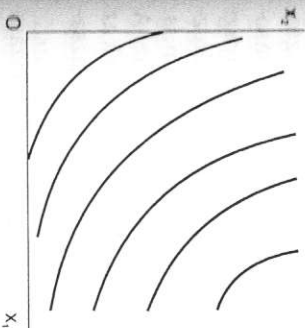
6. ábra

részei számítanak; ezért nincs bevonalkázva a 6. ábra felső bal oldali része. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi különbségek elve csak akkor teljesíti hiánytalanul, amikor az OP görbe majdnem érinti a hozzá legközelebb eső közömbösségi görbét. A 6. ábrán ez az a pont.

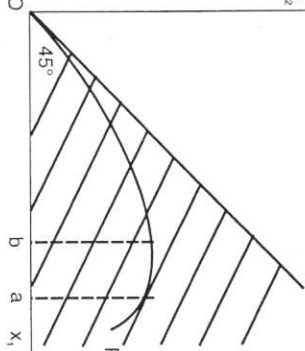
Ne feledjük, hogy a hozzájárulási görbe, az OP görbe azt feltételezi: az alapszerkezetben meghatározott társadalmi együtműködés kölesőnösen előnyös. Többé nem arról van szó, hogy a javak adott nagyságú készletét tesszük ide vagy oda, s itt azzal sem veszünk semmit, ha lehetetlen pontosan összemérni a személyek előnyeit. Elég, ha meg tudjuk állapítani, hogy ki a legkevésbé kedvező helyzetű személy, és melyek az ésszerű kívánságai.

A társadalmi különbségek elvével mérsekeltébb egyenlőséget kívánó, s talán első pillantásra elfogadhatótónak tűnő felfogás esetén az igazságos elosztásokat ábrázoló (vagy a minden szempontot figyelembe vevő) közömbösségi görbék az origóhoz képest enyhén homoriúak; ahogy a 7. ábrán látható. Gyakran mutatják be ezen a módon a társadalmi jóléti függvények közömbösségi görbét. A görbék alakja érzékelhető, hogy amint nyer valamelyik személy a másikhoz képest, úgy lesznek a neki adott juttatások társadalmilag egyre kevésbé értékesek.

A klasszikus haszonelvű megközelítés számára ugyanakkor közömbös, hogy az előnyök egy adott összege miként oszlik meg. Számára az egyenlőség csak az egyenértékű megoldásoknál perdöntő. Ha csupán két személy van, és felteleztük a tengelyek számszerű, személyek közötti összevetésre építő értelmezését, akkor a haszonelvű közömbösségi vonalak a 45° -os vonalra merőleges egyenesek lesznek. Mivel azonban x_1 és x_2 reprezentatív személyek, nyereségüket azoknak a számával kell súlyoznunk, akiket képviselnek. Minthogy x_2 feltehetőleg több személyt képvisel, mint x_1 , a közömbösségi vonalak vízszintesebbeké válnak, amint az a 8. ábrán látható. Az egyenesek lejtését az

7. ábra

8. ábra

előnyös és a hátrányos helyzetűek számának aránya szabja meg. Ha itt is megrajzoljuk ugyanazt az OP hozzájárulási görbét, mint korábban, akkor látjuk, hogy hasznomelvű nézőpontból a legjobb elosztást annál a pontnál értük el, amely til van a b ponton, s ahol az OP görbe eléri csúcspontját. Mivel a társadalmi különbségek elve megadja a b pontot, és b mindig balra van az a ponttól, a hasznomelvűség – eltekintve most minden egyéb tényezőitől – nagyobb egyenlőtlenséget enged meg.

A társadalmi különbségek elvének érzékeltetésére vegyük szemügyre a jövedelem társadalmi osztályok közötti megoszlását. Tegyük fel, hogy a reprezentatív egyének, akiknek várakozásai alapján megítélhetjük az elosztást, különböző jövedelmi csoportoknak felelnek meg. Így akik egy tulajdonosi demokráciában például a vállalkozói osztály tagjaként kezdik, kedvezőbb kilátásokkal rendelkeznek, mint azok, akik a segéd munkások osztályában indulnak el. Valószínűnek látszik, hogy ez még akkor is igaz lenne, ha a ma fennálló társadalmi igazságtalanságok megszűnnének. Mi igazolhatja tehát ebben az esetben a kilátások e kiinduló egyenlőtlenségét? A társadalmi különbségek elve szerint egyedül az, ha a várakozások különbsége előnyös a rosszabb helyzetű reprezentatív személynek, esetünkben a reprezentatív segéd munkásnak. A várakozások egyenlőtlensége csak akkor engedhető meg, ha a különbség csökkentésével a munkások még rosszabb helyzetbe kerülnek. A feltevés az, hogy miután adott a második elvnek a pozíciók nyitottságára vonatkozó záradéka és általában a szabadság elve, a vállalkozók számára biztosított kedvezőbb várakozások olyan tettekre ösztönzik őket, amelyek hosszú távon javítják a munkások kilátásait is. A kedvezőbb kilátások ösztönöznek, így a gazdasági folyamat hatékonyabb lesz, az újításokat gyorsabban vezetik be és így tovább. Az így létrejövő anyagi előnyök idővel az egész rendszerben megmutatkoznak, és érzékeljük hatásukat a legkevésbé előnyös helyzetűek esetében is. Nem fogom megvizsgálni, hogy ez milyen mértékben igaz. A lényeg az, hogy valami ilyesmi kell megmutatnunk, ha ezek az egyenlőtlenségek a társadalmi különbségek elve szerinti igazságosak.

Tesztek itt néhány megjegyzést erről az elvről. Alkalmazása során mindenképp meg kell különböztetnünk két esetet. Az első az, amikor a legkevésbé előnyös helyzetűek várakozásain

valójában semmit sem lehet javítani (természetesen az enlfélt korlátosokkal). A jobb pozíciójúak várakozásainak semmilyen változása nem javíthatja a legrosszabb helyzetűekét. A legjobb elrendezés jött létre, amit majd tökéletesen igazságos rendszernek nevezek. A második eset az, amikor valamennyi jobb helyzetben lévő várakozása hozzájárul valamivel a kevésbé szerencsések jólétéhez. Vagyis ha az előbbieket várakozásai romlanának, ez történe az utóbbiak várakozásaival is. Mindazonáltal még nem értük el a lehető legjobb állapotot, hiszen még a kedvezőbb helyzetűek várakozásainak javulása is javíthatná a legalsó helyzetűek várakozásait. Egy ilyen rendszer alapjában véve igazságos, de azért úgy beszélék majd róla, mint ami nem a legigazságosabb berendezkedés. Egy rendszer igazságtalan, ha a jobb helyzetűek közül egy vagy több személy túlságosan jó várakozásokkal rendelkezik. Ha e várakozások rosszabbodnának, a legkevésbé kedvező helyzetűek jobb helyzetbe kerülhének. Egy berendezkedés igazságtalanságának mértéke attól függ, hogy mennyire uraltják a jobb várakozások, s hogy mennyire függenek az igazságosság más elveinek, például a méltányos esélyegyenlőséget megkívánó elvnek a megsértésétől. Am nem próbálok valamilyen pontos módszerrel megállapítani az igazságtalanságok fokozatát: Azt kell itt megjegyeznünk, hogy noha a társadalmi különbségek elve szigorúan véve a lehető legjobb állapot elérését megkívánó elv, lenyegesen különbség van az olyan esetek között, amelyeknél nem sikerül elérni a legjobb berendezkedést. A társadalomnak meg kell próbálnia elkérni azt a tartományt, ahol a jobb helyzetűek hozzájárulásainak a határértéke negatív, mivel – minden egyéb tényezőtől eltekintve – ez nagyobb fogyatékoságnak látszik, mint amikor a rendszer a pozitív hozzájárulások ellenéte marad el a legjobb állapottól. A gazdag és a szegény közötti egyre nagyobb különbség tovább ront az utóbbi helyzeten, s ez megsérti a kölcsönös előnyösség és a demokratikus egyenlőség elvét (17. S).

És még valami. Láttuk, hogy a természetes szabadság rendszere és a szabadelvű felfogás azzal próbálják meghaladni a hatékonyság elvét, hogy leszűkítik alkalmazási körét, bizonyos háttérintézményekkel korlátozzák, s minden egyebet a tisztán eljárás igazságosságra bíznak. A demokratikus felfogás azt hangsúlyozza, hogy támaszkodhatunk ugyan a tisztán eljárási

igazságosságra, legalábbis bizonyos mértékig, de az a mód, ahogy ezt az előző értelmezések teszik, túl sokat bír a társadalmi és természeti esetlegességekre. Mindamellett észre kell vennünk, hogy a társadalmi különbségek elve nem mond ellent a hatékonyságénak. Amikor ugyanis az első hiánytalanul teljesül, valójában nem tudnánk kedvezőbbé tenni valamely reprezentatív személy helyzetét anélkül, hogy ne rontanánk annak a másik, legkevésbé előnyös helyzetű reprezentatív személynek a várakozásain, akinek kilátásain a lehető legnagyobb mértékben javítani akarunk. Az igazságosság tehát meghatározása szerint összhangban van a hatékonysággal, legalábbis amikor a két elv kifogástalanul teljesül. Ha az alapszereket igazságátalan, úgy ezek az elvek természetesen jóváhagytnak olyan változásokat is, amelyek esetleg rontanak a jobb helyzetűek némelyikének várakozásain. Ezért ha a hatékonyság elve azt jelenti, hogy csak azok a változások megengedettek, amelyek mindenkinek javíthatják a kilátásait, akkor a demokratikus felfogás nincs összhangban a hatékonyság elvével. Az igazságosság előbbre való a hatékonyságnál, és olyan változásokat is megkövetel, amelyek ebben az értelemben nem hatékonyak. Csak abban az értelemben nincs összeütközés itt, hogy egy tökéletesen igazságos rendszer egyben hatékony is.

Ezek után szemügyre vehetünk egy sajtós bonyodalmat a társadalmi különbségek elvének jelentésével kapcsolatban. Eddig magától értetődőnek tekintettük, hogy az elv teljesítésével mindenki jól jár. Abban az értelemben ez nyilvánvalóan így is van, hogy a kezdeti egyenlőséghez képest mindenkinek javul a helyzete. Világos azonban, hogy semmi sem függ attól, képesek vagyunk-e meghatározni e kezdeti állapotot; a társadalmi különbségek elvének alkalmazásánál a kiinduló helyzet elemszínvonalának valójában nincs is lényeges szerepe. Egyszerűen azt akarjuk elérni, hogy a legkevésbé kedvező helyzetűek kilátásai az adott feltételek között a lehető legjobbak legyenek. Amennyiben ez mindenki számára előnyös – és ezt feltételezzük –, úgy a képzelt egyenlőségtől való eltérés nyereségét nem kell felbecsülni, még ha ez egyáltalán lehetséges volna is. Mondhatjuk azonban – legalábbis bizonyos természetes felvéésekkel – egy másik értelemben is, hogy a társadalmi különbségek elvének teljesítése mindenki számára előnyös. Tegyük fel, hogy a várakozások egyenlőtlenségei lánckapcsolatot alkotnak: ha egy

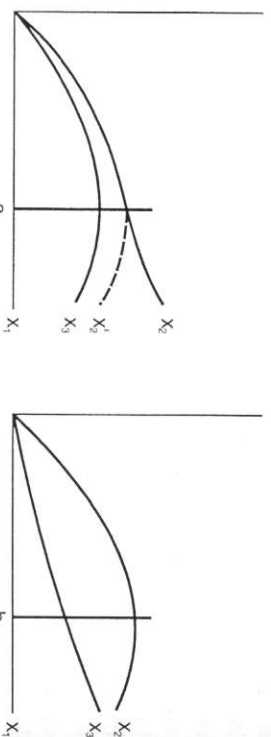
előny javít a legelső helyzetűek várakozásain, akkor minden kedvezőbb alsóbb helyzetű kilátásait is kedvezőbbé teszi. Ha például a vállalkozások kedvezőbb várakozásai előnyösek a segédmunkások számára, akkor a betanított munkások számára is azok. Észrevehető, hogy a lánckapcsolat semmit sem mond arról az esetről, ahol a legkevésbé előnyös helyzetű semmit sem nyer, vagyis nem jelenti azt, hogy minden hatás együtt következik be. Tételünk fel továbbá, hogy a várakozások szorosani összefüggnek egymással, azaz lehetetlen javítani vagy rontani rajtuk valamely reprezentatív személynél anélkül, hogy ne rontanánk vagy javítanánk az összes reprezentatív személy, mindenekelőtt a legkevésbé előnyös helyzetűek kilátásain. Hogy úgy mondjam, a várakozások között nincsenek laza kapcsolódások. E felvéések alapján tehát bizonyos értelemben mindenkinek előnyös, ha a társadalmi különbségek elve teljesül. Hiszen a kedvező helyzetű reprezentatív személy a számára ajánlott előnyök révén bárkihez képest nyer, a legrosszabb helyzetű viszont az ezekkel az egyenlőtlenségekkel létrehozott hozzájárulások révén nyer. Természetesen lehetséges, hogy e feltételek nem állnak fenn. Ekkor azonban a jobb helyzetben lévők számára nem szabad lehetővé tenni, hogy elújhassék a legkevésbé kedvező helyzetűeket a számukra elérhető előnyöktől. Ekkor is arra kell törekednünk, hogy a lehető legtöbbször javítsunk a leginkább hátrányos helyzetűek kilátásain. (Lásd a lánckapcsolat alábbi elemzését.)

A lánckapcsolat

Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy három reprezentatív személy van: legyen x_1 a legkedvezőbb, x_3 a legkevésbé kedvező, x_2 pedig a kettő közötti helyzetű. Jelöljük a vízszintes koordinátáitengelyen x_1 a függőlegesen pedig x_2 és x_3 várakozásait. A görbék megmutatják, hogy az origtóból – a feltételezett egyenlőség kiindulópontjából – indulva mennyit javít a legkedvezőbb helyzetűek hozzájárulása a többi csoport várakozásain. Sőt, abból a felvéésből következően, hogy a szabadság elsőbbsége akkor is kizárná a politikai rendszert érő és más igazságátalan hatásokat, ha a társadalmi különbségek elve megengedné azokat, a legkedvezőbb helyzetűek lehető legnagyobb megengedett nyeresége korlátozott.

A társadalmi különbségek elve kijelöli azokat a pontokat, ahol az x_3 görbe eléri a maximumot, a 9. ábrán például az a pontot.

A lánckapcsolat azt jelenti, hogy ahol x_3 jobbra emelkedik, ott x_2 is nő, miként azt a 9. illetve 10. ábrán az a és b pont előtti bal oldali szakasz mutatja. A lánckapcsolat nem vonatkozik arra az esetre, ha x_3 jobbra lejt, mint ahogyan a 9. ábrán az a ponttól jobbra eső szakasz. Az x_2 görbe lehet emelkedő is, lefelé kanyarodó is (amint azt az x 2 görbe szaggatott vonala jelzi). A 10. ábrán b jobb oldalán nem áll fenn lánckapcsolat.

Az x_2 és az x_3 görbék egyaránt emelkedő szakaszai meghatározzák a hozzájárulás helyzet szerinti szakaszait. Jobb felé mozogva növeljük az átlagos várakozásokat (vagy az átlagos hasznosságot, ha a hasznosságot várakozásokban mérjük), s a változás kritériumaként a hatékonyság elvét is kielégítjük, azaz a jobbra eső pontok mindenkinek a helyzetét javítják.

A 9. ábrán az átlagos várakozások az a pont után emelkedhetnek, noha a legkevésbé kedvező helyzetűek várakozásai szerényebbek lesznek. (Ez az emelkedés az átlagot adó csoportok súlyától függ.) A társadalmi különbségek elve kizárja ezt, és az a pontot jelöli ki.

A szoros összekapcsoltság azt jelenti, hogy x_2 és x_3 görbékén nincsenek vízszintes szakaszok. Mindkét görbe pontjai vagy felfelé, vagy lefelé tartanak. A szoros összekapcsoltság valamennyi példaként szereplő görbét jellemzi.

Nem vizsgálom, hogy mennyire valószínű a lánckapcsolatra és a szoros összekapcsoltságra vonatkozó feltételezés. A társadalmi különbségek elve nem függ attól, hogy fennállnak-e ezek a viszonyok. Az azonban figyelmet érdemel, hogy amikor a legkedvezőbb helyzetűek hozzájárulásai az egész társadalomban általánosak és nem meghatározott szektorokra korlátozódnak, akkor a legkevésbé előnyös helyzetűek nyeresége esetén, valószínűleg a kettőjük közötti helyzetekben is jól járnak. Sőt, az

előnyök kisugárzásának az intézmények két olyan vonása is kedvez, amelyeket az alapszerkezet testisít meg: egyrészt olyan alapvető érdekeket mozdítanak elő, amelyekkel mindenki rendelkezik, másrészt tisztségeik és pozícióik mindenki előtt nyitva állnak. Valószínűnek látszik tehát, hogy amikor például a törvényhozók és a bírók kiváltsága és hatalma javít a legkevésbé kedvező helyzetűek várakozásain, általában javít a polgárokén is. A lánckapcsolat gyakran fennállhat, amennyiben az igazságosság más elvei már teljesültek. Ha így van, akkor megfigyelhetjük, hogy a pozitív hozzájárulások területén belül (ahol minden kedvező helyzetű csoport előnyei javítanak a legkevésbé szerencsések várakozásain) a teljesen igazságos elrendezés felé tett valamennyi lépés egyszerre növeli az átlagos jólétet és mindenkinek a várakozásait. E sajátos feltevések mellett a társadalmi különbségek elvének gyakorlati következményei ugyanazok, mint amelyek az átlagos hasznosság és a hatékonyság elveiből fakadnak. Természetesen ha a lánckapcsolat ritkán áll fenn – és ezek az esetek is jelentéktelenek –, akkor ez az elvek közötti egybeesés csupán kuriózum. Ám gyakran feltételezzük, hogy az igazságos társadalmi rendszereken belül az előnyök általában továbbterjednek valahogyan, legalábbis hosszú távon. Ha ez igaz, úgy e megjegyzések jelzik, hogy a társadalmi különbségek elve miként képes megmagyarázni ezeket a közismertebb elgondolásokat mint sajátos eseteket. Azt azonban még ezek után kell bebizonyítanunk, hogy erkölcsi szempontból a társadalmi különbségek elve az alapvetőbb.

Szembe kell azonban néznünk egy további nehézséggel is. A szoros összekapcsoltságot azért tesszük fel, hogy leegyszerűsítsük a társadalmi különbségek elvének megfogalmazását. Nyilvánvalóan elképzelhető, hogy a legjobban helyzetűek várakozásaiban bekövetkező bizonyos változások sehogyan sem érintik a legkevésbé előnyös helyzetűeket – bármennyire valószínű vagy fontos lenne is ez a gyakorlatban –, mások számára azonban fontos lenne is ez a gyakorlatban –, mások számára azonban előnyösök. Ilyenkor nem valószínű, hogy a szoros összekapcsoltság, s e helyzet értelmezésére megfogalmazhatunk egy általánosabb elvet: az n lényeges reprezentatív személlyel rendelkező alapszerkezetben először a lehető legnagyobbra növeljük a legrosszabb helyzetű reprezentatív személy jólétét; másodsorban, a legrosszabb helyzetű reprezentatív személy másokéval egyenlő jóléte esetén a lehető legnagyobbra növeljük a második leg-

rosszabb helyzetű reprezentatív személy jólétét; és így tovább, egészen a legutolsó esetig, ahol az összes megelőző $n-1$ reprezentatív személy másokéval egyenlő jóléte esetén növeljük a lehető legnagyobbra a legjobb helyzetű reprezentatív személy jólétét. Ezt úgy tekinthetjük mint a társadalmi különbségek elvének szótári rendbe sorolt változatát.¹³ Én mindazonáltal mindig az egyszerűbb megfogalmazásban alkalmazom majd a társadalmi különbségek elvét. Így az utolsó néhány szakasz nyomán a következőképpen fektehetjük le újra a második elvet.

A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell alakítanunk, hogy *a)* a legkevésbé előnyös helyzetűek számára a legelőnyösebbek legyenek, és ugyanakkor *b)* a tisztségek és pozíciók, amelyekhez kapcsolódnak, álljanak nyitva mindenkinek előtti a méltányos esélyegyenlőség feltételei szerint.

Végül azt kell még megjegyeznünk, hogy a társadalmi különbségek elve, illetőleg az abban kifejezett gondolat könnyen hozzáigazítható az igazságosság általános felfogásához. Valójában az általános felfogás egyszerűen a társadalmi különbségek elve az összes alapvető javakra vonatkozóan, a szabadságot és a lehetőségeket is beleértve, s így most már a sajátos felfogás más részének korlátozásai nélkül. Ez az igazságosság elvének iménti vázlatos elemzéséből nyilvánvaló. Ezek a rangsorolt elvek – mint majd újra és újra jelzem – azt a formát öltik magukra, amit az általános felfogás a társadalmi körülmények javulásával végül jóváhagy. A kérdés összekapcsolódik a szabadság elsőbbségének később tárgyalt problémájával (39. és 82. §). Pillanatnyilag elég megjegyeznünk, hogy a társadalmi különbségek elve ilyen vagy olyan formában mindig alapvető jelentőségű marad.

14. § MÉLTÁNYOS ESÉLYEGYENLŐSÉG ÉS TISZTA ELJÁRÁSI IGAZSÁGSSÁG

Szeretnék most néhány megjegyzést fűzni a második elv másodlik részéhez, melyet a továbbiakban a méltányos esélyegyenlőség liberális elvéként értelmezek. Nem szabad tehát összekevernünk a tehetőség előtt nyitva álló pályák gondolatával, s azt sem szabad elfelejtenünk, hogy mivel a társadalmi különbségek elvéhez kapcsolódik, korántsem ugyanaz következik belőle, mint a két elv együttesének liberális értelmezéséből. Így az az ellenvetés nem hozható fel az elv ellen, ahogy majd igyekszem később megmutatni (17. §), hogy a kiválóságok uralmának társadalmához vezet. Itt néhány más szemponttal akarok foglalkozni, mindenképp az elv és a tiszta eljárási igazságosság eszméjének viszonyával.

Először azonban meg kell jegyeznenem, hogy a pozíciók nyitottságát nem egyedül – és még csak nem is elsősorban – a hatékonyság indokolja. Sehol sem állítottam, hogy egy berendezkedés valójában csak akkor előnyös mindenki számára, ha a tisztségek mindenki előtt nyitva állnak. Az is lehetséges esetleg, hogy bizonyos hatalmat és előnyöket kapcsolva a pozíciókhoz mindenkinek a helyzetén javítunk, noha bizonyos csoportok számára azok elérhetetlenek. Bár elérésük lehetősége korlátozott, a kiemelkedő tehetőségek számára talán vonzóak, s ezzel jobb teljesítményre serkentenek. Ám a pozíciók nyitottságának elve tilja ezt. Azt a meggyőződést fejezi ki ugyanis, hogy amennyiben bizonyos tisztségek nem állnának nyitva mindenki előtt, éspedig mindenki számára méltányos alapon, úgy a kirekesztettek méltán éreznék úgy, hogy még abban az esetben is igazságtalanul bántak velük, ha számukra is előnyös lenne azok nagyobb teherviselése, akiket nem akadályoztak meg a tisztségek betöltésében. Panaszkodni nem csupán azért lenne jogos, mert ki voltak zárva bizonyos, a tisztségekhez kapcsolódó külső jutalmakból, például a vétük járó anyagi javakból és kiváltságokból, hanem azért is, mert lehetlenné tették számukra az önmegvalósítás tapasztalatát, pedig az a társadalmi kötelességek értő és áldozatos elvégzésének velejárója. Nélkülöznünk kellene az emberi javak alapvető formáinak egyikét.

Azt állítottam, hogy az igazságosság elsődleges tárgya az alapszerkezet. Amint láttuk, ez azt jelenti, hogy az elosztás első

¹³ A kérdéstől lásd Sem: *Collective Choice and Social Welfare*. 138. o.